

نقش مکان‌یابی صنعتی در استقرار صنعتگران در شهرک‌های صنعتی (مورد نمونه: استان آذربایجان شرقی)

دکتر فیروز جمالی

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز

دکتر کریم حسین‌زاده دلیر

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز

بهزاد انتظاری

دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز

چکیده

مکان‌یابی صنعتی یکی از مسائل کلاسیک و مهیج در جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای است که در توسعه آن جغرافی‌دانان و اقتصاددانان سهم داشته‌اند. شهرک‌های صنعتی نیز یکی از ثمرات برنامه‌ریزی منطقه‌ای و صنعتی می‌باشند که با هدف هدایت کارخانجات صنعتی اغلب آلوده‌کننده (هوا، زمین، صدا و آب) به مناطق محصور و مجتمع خارج از محیط‌های کار و سکونت ایجاد می‌شوند. علی‌رغم مزایای مترتب بر شهرک‌های صنعتی، آمار نشان می‌دهد که در آذربایجان شرقی استقبال صنعتگران به جایگیری در آن‌ها در حد مورد انتظار نیست.

مطالعه حاضر با این فرضیه که مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی یکی از دلایل عمده عدم استقبال واحدهای صنعتی مختلف به استقرار در این شهرک‌ها می‌باشد، به نتایج زیر رسیده است:

۱ - سیر تکوینی صنعت و نیز شهرک‌های صنعتی در ایران بر خلاف آنچه در مورد کشورهای پیشرفته صنعتی اتفاق افتاده است، صحیح و منطقی نبوده است و به همین دلیل کشور ما از نتایج و مزایای مورد انتظار این پروسه بهره‌مند نشده است.

۲ - مکان شهرک‌های صنعتی در آذربایجان شرقی به عنوان «پس مانده» کاربری‌های دیگر انتخاب شده که مانع اقبال صنعتگران به مکان‌گیری در آن‌ها می‌شود.

۳ - مکان‌یابی خود، یکی از عوامل فرآیند صنعتی شدن بوده و ایجاد شهرک‌های صنعتی در میان عوامل می‌تواند دلیل عدم استقبال صنعتگران به استقرار در این شهرک‌ها باشد.

واژگان کلیدی: شهرک صنعتی، تئوری تبادل اجتماعی، تئوری مکان صنعتی.

مقدمه

مکان‌یابی صنعتی یکی از مسائل کلاسیک و مهیج در جغرافیا و برنامه‌ریزی - منطقه‌ای - می‌باشد که در توسعه آن جغرافی‌دانان و اقتصاددانان سهم داشته‌اند. عوامل موثر در مکان‌یابی صنعتی از آغاز تاکنون تغییرات اساسی نموده و هر چند در ابتدا مکان مواد اولیه، بازار فروش و مکان نیروی کار مهم‌ترین عوامل بودند، اما امروزه ملاحظات محیط‌زیستی به عامل بسیار مهمی در مسئله مکان‌یابی مبدل شده است.

از این رو در سطح جهانی و تقسیم بین‌المللی کار کشورهای پیشرفته سعی می‌کنند صنایع آلوده را به کشورهای جهان سوم داده و صنایع پاک‌تر را در کشور خود مستقر نمایند. همین رابطه مرکز - پیرامون در داخل کشورهای مختلف وجود دارد.

شهرک‌های صنعتی نیز یکی از ثمرات برنامه‌ریزی منطقه‌ای و صنعتی می‌باشند که با هدف هدایت کارخانجات صنعتی اغلب آلوده‌کننده (هوا، زمین، صدا و آب) به مناطق محصور و مجتمع خارج از محیط‌های کار و سکونت ایجاد می‌شوند.

قرارگیری صنایع در شهرک‌های صنعتی رابطه مستقیمی با مکان‌یابی آن‌ها و در یک کلام قرارگیری آن صنعت در پهنه جغرافیایی (با توجه به مفهوم وسیع محیط جغرافیایی) دارد. لذا مقاله حاضر با یک پژوهش تجربی و با استفاده از نظر صنعتگران در جستجوی نقش مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی در استقرار یا عدم استقرار آن‌ها در این شهرک‌ها می‌باشد.

در این مقاله ابتدا با بیان مسئله و ضرورت و اهمیت آن، هدف از تحقیق مشخص گشته و سپس پایه‌های نظری پژوهش شرح داده می‌شود. در این پژوهش دو نظریه اجتماعی و جغرافیایی به کار رفته اند، زیرا جغرافیای انسانی یک دانش اجتماعی است که جنبه‌های ویژه‌ای از جامعه را که مربوط به فضا و مکان است مطالعه می‌کند. درآمدی به فلسفه جغرافیا و رهیافت تحصیل‌گرا، روش علمی به کار رفته در پژوهش را بیشتر معرفی می‌نماید. در پایان نتایج تحقیق ذکر شده‌اند.

بیان مسئله

علی‌رغم مزایایی که برای استقرار یک بنگاه اقتصادی در شهرک‌های صنعتی مترتب است و از آن تحت عنوان مزیت‌های تجمع یاد شده است، آنچه در عمل مشاهده می‌شود این که در ایران و به‌ویژه در استان آذربایجان شرقی از طرف صنعتگران استقبال مورد انتظار به استقرار در این شهرک‌ها وجود ندارد به گونه‌ای که در استان آذربایجان شرقی از ۱۸ شهرک صنعتی موجود فقط در ۱۴ شهرک فعالیت واحدهای صنعتی آغاز شده و از این ۱۴ شهرک نیز از لحاظ فیزیکی ۴۳۵ واحد راکد، ۳۴ واحد یعنی از کل ۱۰۱۷ واحد صنعتی تنها ۴۷٪ از واحدهای صنعتی به بهره‌برداری رسیده‌اند (تجزیه و تحلیل اطلاعات عمومی شهرک‌های صنعتی استان آذربایجان شرقی ۱۳۸۰).

برای نمونه می‌توان به شهرک صنعتی اختصاصی سرمایه‌گذاری خارجی اشاره داشت که تنها دارای ۷ واحد صنعتی است که هیچ‌کدام از آن‌ها به بهره‌برداری نرسیده‌اند. این شهرک تنها نمونه‌ای از تجربه نه چندان موفق ایجاد شهرک‌های صنعتی در استان آذربایجان شرقی می‌باشد. تداوم این روند، اجرای طرح احداث شهرک‌های صنعتی را چه در سطح ملی و چه در سطح استانی با چالش جدی مواجه ساخته و به یک مسئله بسیار مهم در عرصه سیاست‌گذاری منطقه‌ای و صنعتی مواجه کرده است.

به نظر می‌رسد مکان‌یابی یکی از عوامل بسیار مهم در این امر باشد. مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی در ایران نشان می‌دهد که بسیاری از عوامل سنتی و نو نادیده گرفته شده و زمین‌های صنعتی به ناچار انتخاب شده‌اند. لذا از همان ابتدا جاذب افراد زیادی به خود نشده‌اند. تجربیات ناموفق دیگران نیز در عدم انتخاب شهرک صنعتی تأثیر داشته است.

ضرورت و اهمیت مسئله

عدم موفقیت شهرک‌های صنعتی و نارضایتی صنعتگرانی که در شهرک‌های صنعتی مکان گرفته‌اند موجب می‌شود که با تداوم روند موجود رفته رفته از تعداد متقاضیان ایجاد واحدهای صنعتی در شهرک‌های صنعتی کاسته شود. این نیز به نوبه خود باعث انباشته شدن واحدهای صنعتی در حاشیه شهرها و کنار جاده‌های ورودی شهر شده و نه تنها چهره زشتی به ورودی شهرها می‌بخشد، بلکه موجب آلودگی‌های گوناگون همچون آلودگی خاک و منابع آب زیرزمینی، آلودگی صدا و آلودگی هوا و محیط می‌شود و ایده و برنامه احداث و توسعه شهرک‌های صنعتی را زیر سؤال می‌برد.

اهداف تحقیق

- تعیین عوامل سنتی و مدرن مؤثر در مکان‌یابی صنعتی با عنایت به تجربه شهرک‌های صنعتی در استان آذربایجان شرقی.
- تعیین رابطه مکان‌یابی با پذیرش یا عدم پذیرش استقرار در شهرک‌های صنعتی در جامعه آماری تحقیق در سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴

فرضیه تحقیق

پذیرش صنعتگران به استقرار در شهرک‌های صنعتی با مکان‌یابی صحیح این شهرک‌ها رابطه مستقیم دارد.

تعریف متغیرها

۱- تعریف مفهومی

مکان‌یابی: عملی است به منظور یافتن زمین مناسب جهت استقرار واحدهای صنعتی با توجه به عوامل مختلف جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی.

شهرک صنعتی: قطعه زمین بزرگی که بین صنایع مختلف هم‌زمان تقسیم شده و توسعه یافته است و ویژگی آن امکان تقسیم زیرساخت‌ها و نزدیکی زیاد کارخانجات است (UNEP, 2001:1). در ایران زمینی است در مساحت‌های بالاتر از ۱۰ هکتار که توسط دولت تملک، طراحی و جهت استقرار صنایع و کارخانجات اختصاص می‌یابد. آماده‌سازی آن می‌تواند قبل و یا به تدریج بعد از استقرار صنایع صورت پذیرد (شرکت شهرک‌های صنعتی ایران، ۱۳۷۷:۳).

۲- تعریف عملیاتی

متغیر کیفی مستقل (کیفیت مکان شهرک صنعتی): که از طریق متغیرهایی چون فاصله از شهر اصلی، مساحت شهرک، قیمت زمین و قیمت زمین‌های بیرون از شهرک، وجود نیروی انسانی در منطقه، نزدیکی به مواد اولیه و بازارها و ... مشخص می‌شود.

متغیر کیفی وابسته: پذیرش یا عدم پذیرش صنعتگران به استقرار در شهرک‌های صنعتی.

پایه‌های نظری

در این قسمت به تشریح دو تئوری بنیادین به کار رفته در این مطالعه یعنی تئوری تبادل اجتماعی و تئوری مکان‌یابی صنعتی پرداخته می‌شود.

۱- تئوری تبادل اجتماعی^۱

در طول سال‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ جامعه‌شناسان دانشگاه واشنگتن «ریچارد امرسن»^۲ و «کرین کوک»^۳ «تئوری تبادل اجتماعی»^۴ را توسعه دادند.

منشاء تئوری تبادل اجتماعی را می‌توان در رشته‌های مختلف همچون مردم‌شناسی توسط «لوی اشتراوس»^۵ در سال ۱۹۶۹، اقتصاد توسط «بلاو»^۶ و «ایکه»^۷ در سال ۱۹۷۴، روانشناسی رفتاری توسط «هامننز»^۸ در سال ۱۹۹۱ و روانشناسی اجتماعی توسط «چدویک»^۹ و «جونز»^{۱۰} در سال ۱۹۷۶ یافت. فرض مشترکی که می‌توان در تمام این اندیشه‌های نظری پیدا کرد، عبارت از «بهره‌مندی» یا «مطلوبیت»^{۱۱} است. مطابق این نظریه، افراد بشر در معاملات خود، فقط در جستجوی اهداف مادی نیستند، بلکه آن‌ها در مورد منابع غیرمادی مانند «احساسات، خدمات و نشانه‌ها» نیز تحرک و معامله دارند (Turner, 1991: 286).

مردم‌شناسان معلوم کرده‌اند که تعامل اجتماعی نه تنها در مبادلات اقتصادی یا مادی بلکه در مبادلات نشانه‌ای یا روابط اجتماعی نیز انجام می‌شوند. مبادلات اجتماعی چیزی بیشتر از نتیجه روابط روانشناسی بوده و انعکاسی از الگوهای سازمان اجتماعی می‌باشد. تحت الگوهای اجتماعی - ساختاری مبادلات مردم در خدمت ارضای نیازهای اساسی اقتصادی آن‌ها می‌باشد که انعکاسی از انگیزش‌های اقتصادی است. از این رو در این دیدگاه نظری، فرهنگ و پویایی‌های اجتماعی نیز منعکس می‌شوند (Ibid). به ویژه مردم‌شناسان بر این دیدگاه هستند که تئوری تبادل مربوط به حفظ روابط مبادلاتی به خاطر نیازهای روانشناسی است تا نیازهای اقتصادی. در این نظریه تبادل سمبولیک (نشانه‌ای) هم از نظر فرآیندهای روانشناسی فردی و هم یکپارچگی اجتماعی مورد تاکید است. این نظر در تشریح رفتار اجتماعی بشر مورد اهمیت می‌باشد.

از نقطه نظر دیگر در مورد تئوری تبادل اجتماعی، «لوی اشتراوس» که یک چشم‌انداز تبادل ساختاری به وجود آورد، چنین بیان نمود که تبادل را بایستی مطابق با کارکرد آن در یکپارچگی ساختار اجتماعی بزرگ‌تر دید. تبادل چیزی بیشتر از نتیجه نیازهای روانشناسی است و باید به عنوان انعکاسی از یک الگوی سازمان اجتماعی تفسیر شود که به عنوان یک موجودیت وجود دارد. از این رو رفتار مبادله‌ای را می‌توان به عنوان نظر نتایج یا کارکردهای نرم‌ها و ارزش‌ها دید. در نتیجه این دیدگاه ساختاری از مبادله، بیان می‌کند که اشکال مختلف ساختار اجتماعی فاکتورهای مهم در تشریح روابط مبادله هستند. این فرآیندهای مبادله از الگوهای یکپارچگی و سازمان اجتماعی تاثیر می‌گیرند. از نظر روانشناسی رفتاری، تئوری تبادل بر اساس این مفهوم قرار دارد که مردم در جستجوی پاداش بوده و در جستجوی گزینه‌هایی هستند که بیشترین پاداش با کم‌ترین جزا را داشته باشد

در تطابق با این امر، نظریه پردازان تبادل بر این عقیده هستند که معاملات تبدالی بر اساس فرضیات متعدد اتفاق می‌افتند. مردم بر اساس امید به موفقیت انگیزش می‌یابند و تجربیات قبلی آن‌ها عدم اطمینان آن‌ها را در تصمیم‌گیری برای موفقیت محتمل آینده کاهش می‌دهد. به علاوه مردم یک رابطه مبادله‌ای را وقتی انجام می‌دهند که پاداشی برای آن‌ها در بر داشته باشد. «هامننز» که «پیشنهاد عقلانیت» رفتار مبادله‌ای روانشناختی مردم را بیان کرده، اظهار می‌کند که هر چقدر اعمال مردم بیشتر پاداش داشته باشد، احتمال بیشتری وجود دارد که آن‌ها آن رفتار را تکرار کنند. اگر مردم پاداش‌هایی بر اساس تجربیات گذشته‌شان

1- Social Exchange Theory
4- Social Exchange Theory
7- Ekeh
10- Jones

2- Richard Emerson
5- Levi-Straus
8- Homans
11- utility

3- Karen Cook
6- Blau
9- Chadwick

دریافت کنند و موقعیت‌های مشابهی اتفاق افتد، احتمالاً همان عمل یا مشابه آن را در زمان حال حاضر انجام خواهند داد (Yooshik, 2002: 25-48).

۲- تئوری مکان‌یابی صنعتی^۱

این ساختار نظری که اولین بار در کار اقتصاددان آلمانی «آلفرد وبر»^۲ و اقتصاددان آمریکایی «ادگار هوور»^۳ مطرح گردید، بر اساس این فرض اولیه قرار داشت که تمام سازمان صنایع تولیدی در جستجوی مکان‌دادن کارخانه‌هایشان به گونه‌ای هستند که هزینه‌های تولید و توزیع به بازار را به حداقل برسانند. در بین این هزینه‌ها، هزینه‌های حمل و نقل نیز وجود دارند و از این رو از قضایای اولیه یکی این بود که مکان صنعت تولیدی به گونه‌ای اتخاذ می‌شود که هزینه‌های حمل و نقل را به حداقل برساند که از چنین قضایایی امکان مدل‌سازی و اخذ فرضیات وجود داشت. تئوری در زمینه‌های متنوعی به کار برده شد و به‌طور فزاینده‌ای بر اهمیت پیوندها بین صنایع در جریان کالاها، خدمات و اطلاعات و تمایل به به حداکثر رساندن این پیوندها جهت تأثیر آن‌ها روی مکان تأکید گشت. «وبر» با حذف پیچیدگی‌های دنیای واقعی و با در نظر گرفتن چند فرض اساسی دنیای ساده‌ای درست کرد که در آن سه عامل بر مکان یک صنعت تأثیر می‌گذارند. این‌ها شامل دو عامل عمومی منطقه‌ای^۴ («حمل و نقل» و «هزینه کار») و عامل محلی^۵ (تجمع یا پراکندگی) می‌باشند. تئوری «وبر» به‌عنوان چارچوبی برای تحقیقات عملی بایستی به‌کار داده شود. «آیزارد» ادعا می‌نماید که تنها با استفاده وسیع از شیوه «وبر» بود که وی توانست به‌طور ارزشمندی مکان صنایع آهن و فولاد را در ایالات متحده آمریکا تحلیل نماید. در موارد دیگر چارچوب «وبر» با موفقیت در تفسیر الگوهای جهان حقیقی به‌کار برده شده است.

متعاقب «وبر»، کار اقتصاددان سوئدی «تورد پلندر»^۶ در مورد مسئله وارد نمودن مسئله مکان صنعتی در «تئوری عمومی و رسمی تعادل»^۷ بود که در آن فرض بر این است که هر چیز در یک نقطه از فضا اتفاق می‌افتد. «پلندر» در کوشش به راهیابی به یک شیوه تئوریک برای مکان صنعتی دو سؤال اساسی مطرح می‌کند. اول با فرض معلوم بودن قیمت و مکان مواد اولیه و موقعیت بازار، محل تولید کجا می‌تواند باشد؟ دوم، با فرض معلوم بودن محل تولید، شرایط رقابتی، هزینه‌های کارخانه، و نرخ‌های حمل و نقل، قیمت چگونه بر وسعت ناحیه‌ای که یک تولیدکننده مشخص می‌خواهد کالای خویش را به فروش برساند، تأثیر خواهد گذاشت؟ «پلندر» ابتدا مسئله نواحی بازار^۸ را در نظر می‌گیرد. او وضعیت ساده‌ای را مطرح می‌کند که طی آن دو کارخانه کالای مشابهی را برای یک بازار خطی تولید می‌کنند و سعی می‌نمایند نشان دهد چگونه مرز بین بازارهای دو کارخانه ترسیم می‌شود.

دانشمند دیگر در این زمینه «هوور» می‌باشد. «هوور» نیز با تأکید «وبر» در این مورد که نقاط کم‌ترین هزینه حمل و نقل در داخل مثلث مکان‌یابی قرار می‌گیرند هم رأی می‌باشد و نتیجه می‌گیرد که در عمل تأثیر هزینه‌های حمل و نقل باعث می‌شوند که کارخانه‌ها در بازارها، یا نقاطی که مواد اولیه یافت می‌شوند و یا در تقاطع‌های ش... بکه حمل و نقل مکان‌گیری کنند (Glasson, 1975; Greenhut 1956; Bergman, 1998; Hyter, 2002).

غیر از افراد مذکور، دانشمندان دیگری نیز در مورد مکان صنعتی قلم‌فرسایی نمودند. از آن جمله می‌توان از «لوش» (۱۹۴۰)، «اسمیت» (۱۹۱۵)، «لودر» (۱۹۵۴)، «شادونت» (۱۹۵۴)، «گرین هات» (۱۹۵۶)، «آیزارد» (۱۹۷۰)، «پورتر» (۱۹۹۰)، نام برد. (طالقانی، ۱۳۷۹، ۶۳-۶۲) امروزه علاوه بر عوامل اولیه، موضوعات دیگری بر مکان‌یابی تأثیر می‌گذارند که در رأس همه آن‌ها مسائل اقتصاد جهانی و تقسیم

1- Industrial Location Theory
4- General Regional Factors
7- Equilibrium Theory

2- Alfred Weber
5- Local Factor
8- Marktberreichs

3- Edgar Hoover
6- Tord Palander

بین‌المللی کار وجود دارد. مسائل سیاسی و ملی، توزیع عادلانه امکانات در پهنه سرزمین، مسائل زیست‌محیطی و امکانات فنی و مسائل طبیعی در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. با این همه هنوز از دیدگاه صنعتگران، سودآوری اقتصادی مهم‌ترین اصل است. (شیری، ۱۴، ۱۳۸۲). در سال‌های اخیر مسائل رفتاری و انسانی نیز در مدل‌ها وارد شده‌اند. مثلاً دکتر بنایی (استاد ایرانی از دانشگاه دولتی ایالت ممفیس آمریکا) در مورد رهیافت رفتاری و زمینه محیطی و تمایز آن با تئوری نئوکلاسیک بحث کرده و به شرایط احتمالی، جمعی، چندجانبه و عدم قطعیت در رهیافت رفتاری اشاره می‌کند. همچنین به وسیله کامپیوتر می‌توان احتمال مکان‌گیری یک کارخانه مثلاً در یک انکوباتور یا پارک علمی مورد بررسی قرار می‌گیرد (Banai-Kashani, 1990: 1183-1203).

شهرک‌های صنعتی و مکان‌یابی آن‌ها

مفهوم شهرک صنعتی در اواخر قرن نوزدهم در کشورهای صنعتی شده به‌عنوان وسیله‌ای برای ترویج، برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه صنعتی ظاهر شد. احتمالاً ساده‌ترین تعریف برای یک شهرک صنعتی می‌تواند چنین باشد: "قطعه بزرگی که بین صنایع مختلف هم‌زمان تقسیم شده و توسعه یافته است و ویژگی آن امکان تقسیم زیرساخت‌ها و نزدیکی زیاد کارخانجات است" در حقیقت شهرک‌های صنعتی نواحی منطقه‌بندی شده ویژه برای فعالیت‌های صنعتی هستند که در آن‌ها زیربناهایی چون جاده‌ها، نیرو و سایر خدمات و تجهیزات برای تسهیل در رشد صنایع و کم‌کردن تاثیر روی محیط آماده شده‌اند (World Bank Group, 1998:324). تعریف مشابه دیگری شهرک صنعتی را به‌عنوان سایتی که به وسیله یک دستگاه ترویج‌دهنده برای مکان‌دادن تعدادی از کارخانجات مختلف توسعه داده شده است تعریف می‌کند (Scott, 2001:74).

دلایل تأسیس یا ارتقاء شهرک‌های صنعتی عموماً در مورد کلیه کشورها مشابه می‌باشد و تمام یا پاره‌ای از موارد ذیل را در بر می‌گیرد: - پیشبرد توسعه اقتصاد ملی به لحاظ شتاب در توسعه اقتصادی - ایجاد فرصت‌های شغلی - تمرکززدایی صنعت و اشاعه منافع ناشی از صنعتی شدن به صورتی منصفانه‌تر و یکنواخت‌تر در سراسر کشور - ارتقاء و افزایش بازدهی و تولید در صنایع کوچک و متوسط - ارتقاء بخش‌های صنعتی خاص و گروه‌های افراد ماهر و واجد شرایط - استقرار مجدد صنایع، شهرک‌های صنعتی نقش مهمی در رهایی شلوغی و تراکم شهری ایفاء نموده‌اند. - شهرک‌های صنعتی همچنین می‌توانند در امر توسعه مناطق خاص از طریق ایجاد انگیزه‌های لازم و سایر شرایط مربوطه جهت جذب صنایع به آن مناطق کمک نمایند.

نخستین شهرک صنعتی در بریتانیای کبیر تأسیس شد (UNEP, 2001:1). به وجود آمدن شهرک‌های صنعتی پیوند نزدیکی با گسترش و اشاعه نیروی الکتریسیته در امر تولید داشت. زیرا برق این امکان را می‌داد که تعداد زیادی از کارخانجات به صورت خوشه‌ای با هم جمع شوند، بدون این که از مسائل آلودگی سوخت بخار صدمه بینند.

شهرک‌های صنعتی در ابتدای ظهور خود با منطق زون بندی و جدا کردن فعالیت‌های صنعتی از فعالیت‌های سکونت، آموزش و تفریح به وجود آمدند و پیشرفت‌های علمی در نتیجه انقلاب صنعتی به این امر کمک فراوانی نمود. می‌توان اذعان داشت که شهرک‌های جدید چه صنعتی و چه مسکونی حاصل برنامه‌ریزی مدرنیزم بود، که طی آن برنامه‌ریزان نوگرا می‌توانستند آرمان‌های خود را روی پرده‌ای سفید (زمینی خالی) به تصویر کشند (Hobson, 1999:1). با این وجود در سال‌های بعد به موازات توسعه سیستم صنعتی جهان، شهرک‌های صنعتی اغلب به جایگاه صنایع کوچک تبدیل گشتند (Entezari, 1991:4-39) شهرک‌های

صنعتی که در غرب به وجود آمدند، دارای انواع مختلفی بودند و هنوز هم به دسته‌های مختلفی قابل تقسیم هستند و این به لحاظ نوع خدمات ارائه شده (شهرک صنعتی ساده - شهرک صنعتی عمران شده - شهرک صنعتی ساخته شده - شهرک صنعتی ساخته شده و عمران شده) و یا بر حسب نوع و مقیاس واحدهای صنعتی (شهرک صنعتی چند منظوره - شهرک صنعتی با عملکرد ویژه - شهرک صنعتی کمکی - شهرک صنعتی کارگاهی) یا بر حسب عملکرد (تحقیقاتی، جانبی، پرورشگاهی، عملکردی یا زنجیره‌ای، ترکیبی یا چند منظوره) و غنای آن می‌باشد (شیری، ۱۴، ۱۳۸۲ - معاونت طرح و برنامه شرکت شهرک‌های صنعتی ایران، ۱۳۶۸). (Scott, 2001: 76-77) مزایای شهرک صنعتی برای کارخانجات متنوع بوده و می‌توان به شرح زیر بیان نمود: شهرک‌های صنعتی برای مشاغل خیلی جذاب هستند، زیرا ایجاد اشتغال کرده، اقتصاد را شکوفا می‌نمایند، توسعه اجتماعی به بار می‌آورند و به شهر هویت می‌بخشند (Alicante, 2003: 1).

شهرک‌های صنعتی باعث جذب صنایع کوچک در نواحی مختلف کشور شده و چنانچه با برنامه‌ریزی کاملی انجام شوند، می‌توانند موجب تقویت اقتصاد مناطق و شهرهای متوسط و کوچک باشند. یکی از مهم‌ترین مزایای شهرک‌های صنعتی از نظر حفاظت محیط‌زیست است. زیرا صنایع به هر حال انواع آلودگی‌ها را دارند که با تجمع در مناطقی خاص از خطرات سرایت و مزاحمت این آلودگی‌ها به نقاط مسکونی، آموزشی، تفریحی و غیره جلوگیری می‌شود (شرکت شهرک‌های صنعتی ایران ۱۳۷۷، بلورفروشان ۱۳۸۲).

صنایع در شهرک‌های صنعتی از مزایای تجمیع استفاده می‌کنند. این مزایا عبارتند از «پس اندازهایی که از سودمندبودن بازار فزاینده وسیع که در یک ناحیه جغرافیایی کوچک و فشرده توزیع شده است حاصل می‌آید.» (هاگت، ۱۳۷۶ : ۱۳۵) بهره‌گیری از خدمات مهندسی، اداری و مالی همدیگر، استفاده از ضایعات و دورریزهای هم، امکان بهره‌گیری از خدماتی هم‌چون بانک، نگهبانی، شعب بیمه، سرویس‌های حمل و نقل، نانوائی، رستوران، مهدکودک، کتابخانه، و ... همه و همه در سایه تجمیع و یک جا جمع شدن به وجود خواهد آمد. همچنین صنایع از زمین‌هایی استفاده می‌کنند که نسبتاً ارزان قیمت بوده و در اراضی مهم و درجه یک کشاورزی قرار نگرفته‌اند. زیربناها و تسهیلات لازمه در آن‌ها فراهم شده است.

به خاطر تمام موارد ذکر شده در فوق دولت‌ها معمولاً از صنایعی که در شهرک‌های صنعتی قرار می‌گیرند، حمایت می‌نمایند. همچنین کارخانجاتی که تولیدات خاصی که مورد نظر دولت است تولید می‌نمایند از یارانه‌های محصول و کمک‌های ویژه دولت‌ها برخوردار خواهند شد (United Document, 1). دولت‌ها برای استقرار کارخانجات در مناطق عقب مانده سوبسیدهایی پرداخت می‌کنند. بیشتر دولت‌ها سعی دارند صنایعی را تشویق کرده و به آن‌ها یارانه دهند که دوست محیط‌زیست بوده و همچنین از نظر جهانی دارای اهمیت روز باشند مانند صنایع الکترونیک یا صنایعی که مربوط به توریزم هستند. همچنین صنایعی که با پتانسیل‌های منطقه هماهنگ باشند تشویق می‌شوند. کارآفرینانی که دست به تولیدات جدید و ابداعات و نوآوری‌ها بزنند و بالاخره صنایعی که زایدات کم‌تری تولید کرده و یا با برنامه‌هایی زایدات زیست‌محیطی خود را کاهش دهند مورد توجه هستند و تمام این‌ها یارانه‌هایی دریافت می‌کنند.

امروزه مسائل محیط‌زیست عامل بسیار مهمی در مسئله مکان‌یابی گشته است. از این رو در یک سطح جهانی و تقسیم بین‌المللی کار کشورهای پیشرفته سعی می‌کنند صنایع آلوده‌کننده را به کشورهای جهان سوم داده و صنایع پاک‌تر را در کشور خود مستقر نمایند. همین رابطه مرکز - پیرامون در داخل کشورهای مختلف وجود دارد (Chapman et al., 2001: 1).

شرکت شهرک‌های صنعتی ایران، که قانون تاسیس آن در سال ۱۳۶۲ از تصویب مجلس شورای اسلامی گذشت، ضمن آینده‌نگری و توجه به استراتژی توسعه شهرک‌های صنعتی، بررسی و مطالعات لازم را در مورد هر شهرک انجام و پس از تایید مجمع عمومی شرکت، گزارش توجیهی آن را برای تصویب نهایی به هیات محترم وزیران تقدیم می‌نماید و پس از تصویب عملیات اجرایی آن انجام می‌شود. (پولاددژ، ۱۳۷۶: ۸۸ - ۸۷).

روش تحقیق (فلسفه)

روش مورد استفاده در این تحقیق، روش تحصیل‌گرا^۱ می‌باشد. رهیافت‌های تحصیل‌گرا از دهه‌های ۱۹۶۰ بر جغرافیا حاکم شدند و از آن زمان به بعد، رهیافت‌های انسان‌گرا^۲ و ساختارگرا^۳، در ابتدا بیشتر به عنوان انتقادهایی بر تحصیل‌گرایی، ولی بعد به صورت فزاینده‌ای به‌عنوان مکتب‌های تحقیقی جداگانه معرفی گشتند.

رهیافت‌های تحصیل‌گرا

رهیافت‌های تحصیل‌گرا تعمیماتی تجربی (بیاناتی قانون مانند) مربوط به پدیده تحت مطالعه که به‌طور تجربی شناخته می‌شود، می‌سازند. کاربرد این رهیافت‌ها که بیشتر در روش‌شناسی و فلسفه علوم طبیعی مطرح هستند، در جغرافیای انسانی بدین معنا است که در یک علم اجتماعی نیز می‌توان نتایج مشابهی را به‌دست آورد.

پذیرش تحصیل‌گرایی در علوم اجتماعی و انسانی به معنای قبول فرضیات زیر است:

- ۱ - آن وقایعی که در یک اجتماع اتفاق می‌افتد یا مستلزم تصمیم‌گیری بشری هستند یک علت جبری دارند که قابل شناسایی و تصدیق است. این مفروض سببی (علی)^۴ است.
- ۲ - تصمیم‌گیری نتیجه یک سری قوانین است که افراد خود را با آن تطبیق داده‌اند که مفروض رفتارگرایی^۵ نامیده می‌شود و پاسخ مشخص از قبل تعریف‌شده‌ای (در مقابل وقایع) ایجاد می‌کند.
- ۳ - یک دنیای عینی وجود دارد که شامل رفتار افراد و نتایج آن رفتارها است که می‌تواند در شیوه‌ای عینی با معیاری به‌طور جهانی پذیرفته‌شده، مشاهده و ثبت شود. این فرضیه به‌نام حقیقت‌مداری (مستقیم یا صریح)^۶ می‌باشد.
- ۴ - دانشمندان، مشاهده‌گران غیرطرفداری هستند که می‌توانند بیرون از موضوع بایستند (هرچند که در قسمت دیگری از زندگی‌شان می‌توانند بخشی از آن موضوع باشند). آن‌ها می‌توانند ویژگی‌های موضوع را مشاهده کرده و در طریقه‌ای خنثی آن ویژگی‌ها را ثبت کرده و به نتایج غیرمشتاقانه‌ای در مورد آن برسند که می‌تواند توسط سایر مشاهده‌کنندگان مورد تصدیق واقع شود. این اصل مشاهده‌گر غیرطرفدار^۷ است.
- ۵ - همچون مطالعه موجود غیرجاندار، ساختاری برای جامعه بشری وجود دارد (یک کل ارگانیک) که به طرق معینی مطابق با قوانین قابل مشاهده تغییر می‌کند. این هم می‌تواند به‌نام مفروض کارکردگرایی^۸ نامیده شود که طی آن عناصر متفاوت جامعه، مکان‌ویژه‌ای را در داخل آن تصاحب می‌کنند.
- ۶ - کاربرد قوانین و تئوری‌های علم پازیتویستی اجتماعی می‌تواند برای تغییر دوباره جوامع در طرق جبری در شرایط ویژه‌ای با تغییر قوانین و یا با تغییر شرایط که تحت آن‌ها، قوانین عمل می‌کنند، مورد استفاده واقع شود. این می‌تواند فرض «مهندسی اجتماعی»^۹ نامیده شود.^{۱۰}

1- positivism

4- Causation Assumption

7- Disinterested Observer

2- Humanistic Approaches

5- Behaviorism

8- Functionalism

3- Structuralist Approaches

6- Direct or Naive Realism

9- Social Engineering

۱۰- مهندسی اجتماعی چرایی اطلاق مهندس به فارغ‌التحصیلان جغرافیا را مفهوم می‌سازد. زیرا آن‌ها در پی اصلاح جامعه به طریق پازیتویستی هستند.

متدولوژی یا روش تحقیق علم پازیتویستی عبارت از ساختن فرضیاتی^۱ با استفاده از مفروضات اولیه^۲ و بعد آزمون آن‌ها جهت اثبات یا ابطال و دستیابی به قانون و تعمیم^۳ می‌باشد (Johnstone, 1983: 10-18).

جامعه آماری

شامل افرادی است که از نظر اداره کل صنایع استان آذربایجان شرقی دارای موافقت اصولی ایجاد کارخانه بوده‌اند مطابق اطلاعات اخذشده از اداره فوق‌الذکر (به صورت لوح رایانه ای) ۷۲۰ نفر می‌باشند. آن‌ها می‌توانند در داخل یا خارج از شهرک‌های صنعتی مستقر شده باشند.

روش نمونه‌گیری

نمونه‌گیری با استفاده از فرمول «کوکران» انجام شده و سعی بر این بوده در مقابل هر واحد که در یکی از شهرک‌های صنعتی مستقر شده است به صورت یک به یک واحدی یافت شود که در آن جا مستقر نشده است. تعداد نمونه‌ها برابر با ۳۰۰ نفر (یا واحد صنعتی) بوده است. متأسفانه استقبال صنعتگران از پرسش‌نامه بسیار کم بوده است و این عمدتاً به دلیل تغییر آدرس آن‌ها و یا اصولاً عدم وجود خارجی آن‌ها بود. زیرا بیشتر افرادی که از اداره کل صنایع آذربایجان شرقی موافقت اصولی دریافت نموده و آدرس و تلفنی ذکر نموده‌اند، در اغلب موارد اصولاً اقدام به احداث کارخانه نکرده و یا به علل مختلف ناچار از راکد نهادن آن شده‌اند (که می‌تواند موضوع پژوهشی دیگر باشد).

روش گردآوری داده‌ها

گردآوری داده‌ها با تنظیم پرسش‌نامه و ارسال آن‌ها به کارخانجات تشکیل دهنده نمونه آماری انجام پذیرفته است.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

بعد از مطالعه پرسش‌نامه‌های تکمیل و مسترد شده به محقق و کدبندی پاسخ‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار کامپیوتری SPSS 11.5 انجام شده است که نتایج حاصله در ذیل گزارش گردیده‌اند.

یافته‌ها و تفسیر یافته‌ها

۱ - مکان استقرار واحد صنعتی

نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل پرسش‌نامه‌های تکمیل و مسترد شده به پژوهشگر نشان می‌دهد که ۳۱/۶ درصد از واحدهای صنعتی در زمان انجام پژوهش در شهرک‌های صنعتی مستقر بودند و مابقی واحدها (۶۸/۴ درصد) مکانی واقع در خارج از شهرک‌های صنعتی را به عنوان محل استقرار خود انتخاب نموده‌اند. ناگفته نماند درصد پایین مربوط به واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌های صنعتی تشکیل دهنده نمونه آماری به دلیل راکد بودن اکثریت واحدهای مستقر در این شهرک‌ها می‌باشد که در نتیجه پرسش‌نامه تکمیل شده‌ای از آنان دریافت نگردید. از بین واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌های صنعتی نیز بیشترین پرسش‌نامه‌های تکمیل و مسترد شده مربوط به دو شهرک شهید سلیمی و شهید رجایی می‌باشد.

۲ - اطلاع از وجود و یا عدم وجود شهرک‌های صنعتی

از میان واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی که مورد پرسش قرار گرفته‌اند، ۵۳/۸ درصد در موقع انتخاب محلی برای تأسیس واحد خود از وجود شهرک‌های صنعتی به عنوان یک گزینه مطلع بودند ولی به دلایلی که در سؤال‌های بعدی بدان پرداخته شده است از انتخاب این گزینه امتناع ورزیده‌اند و ۴۶/۲ درصد بقیه این واحدها اعلام بی‌اطلاعی نمودند.

۳ - انتخاب مجدد محل

بررسی‌ها نشان می‌دهد که از واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی در زمان اجرای پیمایش، ۵۸/۳ درصد در صورتی که فرصت انتخاب مجدد محل استقرار به آن‌ها داده شود یکی از شهرک‌های صنعتی را انتخاب می‌نمایند و ۴۱/۷ درصد مابقی تصمیم خود را عوض نخواهند کرد.

۴ - شهرک صنعتی مورد انتخاب

از بین واحدهای صنعتی که در زمان اجرای پیمایش در شهرک‌های صنعتی مستقر نبودند و اظهار تمایل به استقرار در یکی از شهرک‌های صنعتی نموده بودند، ۵۵/۶ درصد شهرک سلیمی و ۳۳/۳ درصد آن‌ها شهرک صنعتی رجایی را به عنوان شهرک صنعتی مورد نظر و مطلوب خود عنوان نموده‌اند. شهرک‌های صنعتی دیگر تنها در حدود ۱۱/۱ درصد انتخاب‌ها را به خود اختصاص می‌دهند. انتخاب‌کنندگان دو شهرک رجایی و سلیمی، دلایلی همچون وجود تجهیزات و امکانات کافی در شهرک مورد نظر (۶۶/۷ درصد) و نزدیکی به شهر تبریز (۳۳/۳ درصد) را معیار ترجیح خود اعلام نموده‌اند.

۵ - معیار تصمیم‌گیری در انتخاب محل

واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌های صنعتی معیار انتخاب شهرک‌های صنعتی جهت استقرار خود را به شرح زیر اعلام داشته‌اند: (۲۰٪ عوامل صرف اقتصادی - ۸۰٪ عوامل اقتصادی به همراه سایر عوامل) که از بین عوامل غیر اقتصادی مورد اشاره عامل خویشاوندی با ۳۳/۲ درصد و نزدیکی به شهر تبریز با ۶۶/۶ درصد، از بالاترین درصد برخوردارند.

در مورد واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی عوامل صرف اقتصادی ۵/۳۸ درصد و عوامل اقتصادی به همراه سایر عوامل ۶۱/۵ درصد تأثیرگذار بودند. سایر عوامل عنوان شده از طرف این واحدها به همراه میزان درصد هر کدام عبارتند از: (مالکیت زمین ۱۱/۱ درصد، علاقه به احداث واحد صنعتی در خود شهر تبریز ۲۲/۲ درصد، نزدیکی به شهر تبریز ۳۳/۳ درصد و ارزان بودن کارگر ۳۳/۳ درصد).

۶ - تصمیم‌گیری برای انتخاب محل کارخانه

از افرادی که کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی مستقر است، ۸۰٪ به تنهایی در انتخاب محل کارخانه تصمیم‌گیری کرده‌اند و ۲۰٪ از آن‌ها در هنگام تصمیم‌گیری برای انتخاب محل کارخانه از افراد دیگری نیز مشاوره گرفته‌اند.

همچنین افرادی که کارخانه‌شان در خارج از شهرک‌های صنعتی واقع شده است، در تصمیم‌گیری برای انتخاب محل کارخانه ۳۸/۵٪ از پرسش‌شوندگان بیان کرده‌اند که به تنهایی مکان استقرار کارخانه را انتخاب کرده‌اند. همچنین ۳۸/۵٪ از افراد اعلام کرده‌اند که برای انتخاب محل استقرار تنها از مشاوره و کمک افراد متخصص نیز استفاده کرده‌اند و ۲۳/۱٪ از پرسش‌شوندگان از کمک افراد متخصص نیز استفاده کرده‌اند.

۷ - درستی انتخاب محل فعلی کارخانه

آن دسته از پرسش‌شوندگان که کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی واقع شده است، در مورد این که محل کارخانه خود را به درستی انتخاب کرده‌اند ۸۴/۶٪ از پرسش‌شوندگان عنوان کرده‌اند که محل

کارخانه آن‌ها به درستی انتخاب شده است، در حالی که ۴/۱۵٪ از صنعتگران انتخاب محل فعلی کارخانه خود را مناسب و درست نمی‌دانند.

همچنین نزدیک به ۱۰۰٪ از افرادی که کارخانه آن‌ها خارج از شهرک‌های صنعتی قرار دارد، بیان کرده‌اند که محل کارخانه خود را به درستی انتخاب کرده‌اند.

۸ - تغییر محل کارخانه

از بین افراد پاسخ دهنده که مکان کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی واقع است ۲۳/۱٪ تمایل به تغییر مکان کارخانه خود داشته و ۷۶/۹٪ چنین تمایلی را ابراز نکرده‌اند. در حالی که از افرادی که محل استقرار آن‌ها خارج از شهرک صنعتی قرار دارد، هیچ‌کدام تمایل به تغییر محل استقرار کارخانه خود نداشتند.

۹ - مکان جدید کارخانه

از بین افرادی که در شهرک‌های صنعتی واقع هستند و تمایل به تغییر مکان کارخانه خود دارند نزدیک به ۱۰۰٪ از این افراد یکی از شهرک‌های صنعتی را به عنوان مکان استقرار کارخانه خود انتخاب می‌کنند.

۱۰ - نزدیکی به محل تأمین مواد اولیه

افرادی که کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی قرار دارد در مورد نزدیکی به محل تأمین مواد خام اظهار کرده‌اند که ۷۵٪ از آن‌ها کارخانه‌شان به محل تأمین مواد اولیه نزدیک است و مسافت زیادی را برای تأمین مواد اولیه طی نمی‌کنند در حالی که ۲۵٪ از آن‌ها برای تأمین مواد اولیه باید مسافت نسبتاً زیادی را طی کنند و کارخانه‌شان به محل تأمین مواد خام نزدیک نیست.

از بین افرادی که محل استقرار آن‌ها در خارج از شهرک‌های صنعتی واقع شده است ۵۳/۸٪ از آن‌ها بیان کرده‌اند که کارخانه‌شان به محل تأمین مواد اولیه نزدیک است و ۴۶/۲٪ از آن‌ها برای تأمین مواد اولیه مورد نیاز کارخانه باید مسافت نسبتاً طولانی را طی کنند.

۱۱ - دسترسی به نیروی کار ارزان

از میان افرادی که کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی واقع شده است، ۷۶/۹ درصد عنوان کرده‌اند که امکان دسترسی به نیروی کار ارزان را فراهم می‌آورند. و از کارخانجات خارج از شهرک ۱۰۰٪ به نیروی کار ارزان دسترسی دارند.

۱۲ - بازار فروش محصولات

از نقطه نظر دسترسی آسان و سریع به بازار فروش محصولات تولید شده واحدهای صنعتی که در زمان اجرایی پیمایش در خارج از شهرک‌های صنعتی مستقر بوده‌اند نسبت به واحدهای مستقر در شهرک صنعتی وضعیت بهتری داشتند. ۸۴/۶٪ برای واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی و ۷۵٪ برای واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌ها)

۱۳ - دخالت عامل مکان در جایگیری صنایع

در پاسخ به این سؤال که آیا عامل مکان احداث شهرک‌های صنعتی در جایگیری شما در یکی از شهرک‌های صنعتی یا خارج از این شهرک‌ها مؤثر بوده است یا خیر که سؤال اساسی این تحقیق نیز می‌باشد از واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌های صنعتی ۸۰ درصد به این سؤال جواب مثبت داده‌اند. ولی تنها ۶۹/۲٪ از واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی این عامل تاثیرگذار دانسته‌اند و ۳۰/۸٪ از آن‌ها به این سؤال جواب منفی داده‌اند. درصد نسبتاً بالای فوق‌الذکر (۷۸ درصد) با توجه به این که اکثریت پرسش‌نامه‌های مسترد شده از شهرک‌های صنعتی مربوط به دو شهرک شهید سلیمی و رجایی می‌باشد که طبق اظهارات پرسش‌شوندگان بهترین شهرک‌ها جهت استقرار انتخاب شده‌اند در باب مطلوب بودن مکان

شهرک‌ها جهت استقرار کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد و در صورتی که واحدهای مستقر در شهرک‌های صنعتی غیر از این دو شهرک حجم بالای نمونه آماری ما را به خود اختصاص می‌دادند چه بسا نتیجه اخذ شده در باب درست بودن مکان احداث این شهرک‌ها کاملاً معکوس می‌بود.

نتیجه‌گیری

در این مطالعه به منظور آزمون این فرضیه که مکان‌یابی غیر اصولی شهرک‌های صنعتی (اگر چه نه به عنوان تنها دلیل) یکی از اهم دلایل عدم اقبال عمومی واحدهای صنعتی مختلف به استقرار در این شهرک‌ها می‌باشد با روش طبقه‌بندی از بین کلیه افرادی که به اداره کل صنایع استان آذربایجان شرقی مراجعه کرده و تقاضای احداث واحد صنعتی را نموده و موفق به احداث کارخانه گردیده‌اند. اقدام به نمونه‌گیری شد (این افراد یا در داخل و یا خارج از شهرک‌های صنعتی مستقر بودند) و پس از انجام پیمایش و تجزیه و تحلیل پرسش‌نامه‌ها، نتایج زیر حاصل شد:

۱. ۳۱/۶ درصد از واحدهای صنعتی در زمان انجام پژوهش در شهرک‌های صنعتی مستقر بودند و مابقی واحدها (۶۸/۴ درصد) مکانی واقع در خارج از شهرک‌های صنعتی را به عنوان محل استقرار خود انتخاب نموده‌اند.
۲. از واحدهای صنعتی مستقر در خارج از شهرک‌های صنعتی در زمان اجرای پیمایش، ۵۸/۳ درصد آن‌ها در صورتی که لازم به انتخاب مجدد محل استقرار شود یکی از شهرک‌های صنعتی را انتخاب می‌نمایند و ۴۱/۷ درصد مابقی تصمیم خود را عوض نخواهند کرد.
۳. از بین واحدهای صنعتی که در زمان اجرای پیمایش در شهرک‌های صنعتی مستقر نبودند و اظهار تمایل به استقرار در یکی از شهرک‌های صنعتی نموده بودند، ۵۳/۳ درصد شهرک سلیمی و ۴۰ درصد آن‌ها شهرک صنعتی رجایی را به عنوان شهرک صنعتی مورد نظر و مطلوب خود عنوان نموده‌اند. دلایلی هم‌چون وجود تجهیزات و امکانات کافی در شهرک مورد نظر (۶۶/۷ درصد) و نزدیکی به شهر تبریز (۳۳/۳ درصد) معیارهای مطرح شده از طرف صنعتگران بودند.
۴. از بین افراد پاسخ دهنده که مکان کارخانه آن‌ها خارج از شهرک‌های صنعتی واقع است هیچ کدام تمایل به تغییر محل استقرار کارخانه خود نداشتند. در حالی که از افرادی که محل استقرار آن‌ها یکی از شهرک صنعتی بود ۲۳/۱٪ تمایل به تغییر مکان کارخانه خود داشته‌اند و ۷۶/۹٪ از افراد تمایل به تغییر محل استقرار خود نداشتند.
۵. از میان افراد پرسش شونده که کارخانه آن‌ها در یکی از شهرک‌های صنعتی واقع شده است، ۷۶/۹٪ و کارخانجات خارج از شهرک‌های صنعتی نزدیک به صد درصد عنوان کرده‌اند که محل استقرار کارخانه‌شان، امکان دسترسی به نیروی کار ارزان را فراهم می‌آورد ولی از نظر دسترسی سریع و آسان به بازار فروش محصولات واحدهای خارج از شهرک‌های صنعتی وضعیت بهتری داشته‌اند (۸۴/۶ درصد در برابر ۷۵ درصد).
۶. اکثریت قریب به اتفاق واحدهای صنعتی (۱۰۰ درصد) مستقر در شهرک‌های صنعتی، عامل مکان را در انتخاب شهرک‌ها از طرف این واحدها به منظور استقرار موثر دانسته‌اند و آن را کلیدی‌ترین عامل در انتخاب خود برشمرده‌اند.

۷. یکی از مشکلاتی که در زمینه توسعه و گسترش شهرک‌های صنعتی در منطقه وجود دارد این است که در هنگام خرید زمین و ساخت واحد صنعتی توسط صنعتگر هیچ گونه مانعی برای ساخت کارخانه در خارج از شهرک صنعتی وجود ندارد و شخص درخواست‌کننده حتی می‌تواند در مناطق نزدیک به شهر که اساساً باعث آلودگی و سایر مشکلات می‌شود، واحد مورد نظر خود را احداث کند. در حالی که با حمایت از واحدهای صنعتی ساخته شده در شهرک‌های صنعتی هم می‌توان تا حد زیادی از مشکلات اشاره شده موجود کاست و هم می‌توان به اهداف در نظر گرفته شده به ساخت شهرک‌های صنعتی در کشور و منطقه نزدیک‌تر شد.

۸. همچنین در مورد زمین‌های اختصاص یافته به احداث شهرک‌های صنعتی می‌توان گفت که نامناسب بودن این زمین‌ها از حیث مکان، دسترسی به بازارهای عوامل و فروش محصول و امکانات تعبیه شده در آن برای استقرار صنایع می‌تواند به‌عنوان یکی از عوامل عدم موفقیت شهرک‌های صنعتی به‌شمار رود. در یک جمع‌بندی نهایی بایستی اذعان نمود، مکان‌یابی یک ملاحظه بسیار مهم در مورد هر شهرک صنعتی است. مهم‌ترین عواملی که به‌طور سنتی در مدنظر بوده‌اند، عبارتند از: اتصال به شهرهای اصلی، بازارها و منابع مواد خام، فراهم بودن زیرساخت‌های قابل تکیه، دور بودن از سیلاب‌ها، و غیره، اما در دنیای امروز و به‌ویژه با جهانی‌شدن اقتصاد، مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی نیز نمی‌تواند بدون توجه به نقش کشور و منطقه در تقسیم بین‌المللی کار صورت پذیرد. به علاوه در کشوری که فعالیت‌های اقتصادی انگلی بی‌شماری وجود دارند که توجیهی برای سرمایه‌گذاری صنعتی باقی نمی‌گذارد، مکان‌یابی امر مهم‌تری جلوه می‌کند و باید به نحوی صورت پذیرد که صنعتگر را تشویق به قرارگیری در شهرک نماید. مکان صنایع در ایران (و به تبع آن در آذربایجان شرقی) نوعی پس مانده کاربری‌های دیگر محسوب می‌شود به گونه‌ای که زمینی که برای شهرک صنعتی انتخاب می‌شود، نبایستی زمین کشاورزی، جنگل، مرتع، نزدیک به سکونت‌گاه‌های انسانی، دارای ارزش محیط‌زیست، یا قطعه‌ای از میراث فرهنگی باشد. در تملک ادارات دیگر نباشد و ده‌ها نباید دیگر که موجب می‌گردد زمین‌های بسیار پست و دور از امکانات و تأسیسات شهری برای احداث شهرک انتخاب شوند. به‌عنوان نمونه، «در سال ۱۳۶۹ تصمیم گرفته شد صنایع مستقر در داخل شهرها به شهرک‌های صنعتی جدیدی که ایجاد می‌شدند منتقل گردند و برای این منظور ۱۷ پلاک انتخاب گردید، اما تمامی این پلاک‌ها در بدترین اراضی از نظر موقعیت مکانی و تأمین تأسیسات زیربنایی و حتی بافت خاک واقع شده‌اند. نمونه آن شهرک چرمشهر است که در فاصله ۹۰ کیلومتری شهر تهران در زمین کشت ناشدنی مکان‌یابی شده است و همین امر کم‌ترین انگیزه را از سوی سرمایه‌گذاران صنعتی برای حضور در این شهرک ایجاد می‌کند» (خوش‌نمک، ۱۳۸۳: ۹۲). بزرگ‌ترین شهرک صنعتی آذربایجان شرقی به نام شهرک شهید سلیمی در شوره‌زارهای شرقی دریاچه ارومیه مکان‌یابی شده است. بسیاری از شهرک‌های صنعتی که برای انتقال صنایع شهری در نظر گرفته شده‌اند، فاقد تسهیلات و امکانات لازم برای ادامه فعالیت و تولید صنایع هستند. شرایط موجود اغلب آن‌ها حاکی از آن است که طی تصمیمات عجولانه و مقطعی شکل گرفته‌اند. اکثر صاحبان صنایع و اتحادیه‌های صنفی از شرایط این شهرک‌ها اظهار کله و شکایت می‌کنند (معصوم، ۱۳۸۳: ۱۰). به علاوه زمانی که عدم وجود شریان‌های ارتباطی و وسایل پیشرفته حمل و نقل، و در کنار آن امکان احداث کارخانه در خارج از شهرک صنعتی و مدیریت ضعیف شهرک‌ها و ... نیز بر این امر اضافه شوند، عدم استقبال صنعتگران به استقرار در شهرک‌های صنعتی (به‌ویژه با توجه به تئوری تبادل اجتماعی) منطقی به نظر خواهد رسید.

منابع و ماخذ

- ۱- اطلاعات عمومی شهرک‌های استان آذربایجان شرقی (سال‌های مختلف).
- ۲- بلورفروشان، حبیب اله (۱۳۸۲): بررسی میزان موفقیت شهرک‌های صنعتی استان آذربایجان شرقی در جذب واحدهای تولیدی؛ پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی؛ تبریز؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان شرقی؛ مدیریت آموزشی.
- ۳- پولاددژ، محمد (۱۳۷۶) : مکان‌یابی و کارایی پروژه صنعتی ؛ چاپ دوم؛ تهران؛ چاپ و نشر بنیاد.
- ۴- خوش نمک، زهره (۱۳۸۳) : شهرک‌های صنعتی باری مضاعف یا راه حلی مناسب ؛ شهرداری‌ها - سال پنجم - شماره ۵۰ - صص ۹۴-۹۰.
- ۵- ساده دشت ، هوشنگ (۱۳۷۵) : شرح خدمات مربوط به تهیه گزارش توجیهی و مکان‌یابی شهرک صنعتی ؛ تبریز؛ شرکت شهرک‌های صنعتی آذربایجان شرقی.
- ۶- سازمان برنامه و بودجه (مدیریت و برنامه‌ریزی) استان مرکزی (۱۳۶۵) : مکان‌یابی صنعتی؛ گروه مطالعات و امور اقتصادی؛ اراک؛ سازمان برنامه و بودجه.
- ۷- شرکت شهرک‌های صنعتی ایران (۱۳۷۷) : شهرک‌های صنعتی ابزار مؤثری برای رشد و توسعه ملی؛ تهران.
- ۸- شبیری، کیوان (۱۳۸۲) : عملکرد شهرک‌های صنعتی و اهمیت مکان‌یابی آن‌ها ؛ شهرداری‌ها - سال چهارم - شماره ۴۰ - صص ۱۶-۱۴
- ۹- طالقانی، محمد (۱۳۷۹) : مکان‌یابی صنعتی ؛ مدیریت - شماره ۴۶ و ۴۷ - صص ۶۲-۵۹
- ۱۰- معاونت طرح و برنامه شرکت شهرک‌های صنعتی ایران (۱۳۶۸) : اصول کلی راهنمای مطالعات مکان‌یابی در راستای ایجاد شهرک‌های صنعتی ؛ تهران.
- ۱۱- معصوم، جلال - سرابی ، آرش (۱۳۸۳) : ساماندهی صنایع شهر - شهرداری‌ها - سال پنجم - شماره ۵۰ - صص ۱۱-۵.
- ۱۲- هاگت ، پیتر (۱۹۸۳) : جغرافیا : ترکیبی نو ؛ ترجمه دکتر شاهپور گودرزی نژاد (۱۳۷۶) ؛ چاپ سوم؛ تهران؛ انتشارات سمت.
- 13- ALICANTE (2003) : Alicante, A strategic City Information about Industrial Land in Alicante, Geographical Information; <http://www.alicante2004.net/ingles/poligonos.html>.
- 14- BANAI-KASHANI, A.R. (1990): "Dealing with Uncertainty and Fuzziness in Development Planning: A Simulation of High-Technology Industrial location Decision Making by the Analytic Hierarchy Process" ; Environment and Planning A, 1990, Vol 22, pp 1183-1203
- 15- ENTEZARI, Behzad (1991): Development of Small Scale Industries in a Developing Region; Master's Thesis; The Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- 16- CHAPMAN, Duane; AGRAS, Jean and SURI, Vivek (2001): "International Law, Industrial Location, and Pollution" ; <http://www.dawn.com/2002/03/11/eb15.htm>
- 17- GLASSON, John (1975): An Introduction to Regional Planning; Hutchinson, London.
- 18- GREENHUT, Melvin (1956): Plant Location in Theory and in Practice, The Economics of Space; University of North Carolina Press; Chapel Hill; U.S.A.
- 19- HOBSON, Jane (1999): New Towns, the Modernist Planning Project and Social Justice; University College London; London.
- 20- HYTER (2002): Dynamics of Industrial Location; <http://www.sfu.ca/~hayter/flespec.htm>
- 21- JOHNSTON, Ronald (1983): Philosophy and Human Geography; Edward Arnold; London, UK.
- 22- SCOTT, Peter (2001): Industrial Estates and British Industrial Development, 1897-1939; Business History, Vol.43, pp.73-98.
- 23- TURNER; J.H. (1991): The Structure of Sociological Theory; 5th edition; The Dorsey Press; Chicago; USA.
- 24- UNEP (2001) : "Pilot Project on Environmental Management of Industrial Estates Launched in Dalian, China, 8th July 2001"

-
- 25- WORLD BANK GROUP (1998): Pollution Prevention and Abatement; Washington D.C.; USA.
- 26- UNITED DOCUMENT (2003): “Capital Subsidy” ; http://www.tiic.org/tiic_cap_sub.htm
- 27- YOOSHIK, Yoon (2002) : Development of a Structural Model for Tourism Destination Competitiveness from Stakeholders’ Perspectives; Ph.D. Dissertation; Blacksburg, Virginia, USA.